

Ny-slum, betongkultur

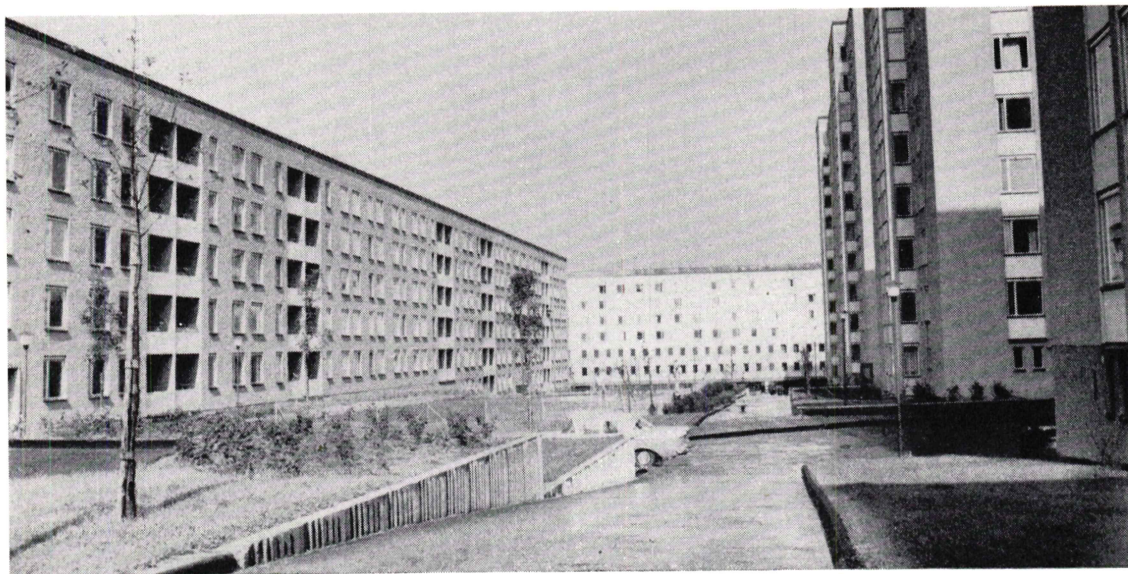
II. Vår tids bostäder.

Av fil. dr *Thomas Paulsson*, Norrköping

Häromdagen fick jag höra talas om en ung familj, som väntar sitt andra barn och som i likhet med så många andra var på jakt efter en större bostad. Då de fick höra att väntetiden för tvåbarnsfamiljer i deras stad var sådär fyra år, vände de sig till hälsovårdsnämnden för att höra om inte den kunde hjälpa. I och för sig är det ju fullständigt skrämmande, att denna familj skulle behöva vänta till dess barnen är sex och fyra år gamla, innan de skulle kunna få något annat. Jag förmodar att de redan nu intensivt hatar sin bostad. Men det är inte nog därmed; nu kom det verkliga dråpslaget. Hälsovårdsnämnden ansåg deras nuvarande våning tillräcklig! Den kunde inte ingripa om inte bostadsytan underskrider två och en halv kvadratmeter för barn under fjorton år och tre kvadratmeter för vuxna. Två barn skulle alltså anses klara sig med fem kvadratmeter och för hela familjen skulle alltså elva kvadratmeter anses nog. — Nog för umgänge, måltider, sömn, läsläsning, förströelse. I ungefär fyra år skulle familjen få vänta. Jag undrar hur nerverna är beskaffade om ett år.

De officiella myndigheterna och verken har en litet frikostigare definition av trångboddhet, fast frikostigheten ofta endast är skenbar. I den officiella statistiken, exempelvis, räknas en familj för trångbodd om det bor mer än två personer per boningsrum. Då skulle alltså en familj på fyra personer få plats i en lägenhet om två rum och kök. Först för en familj med tre barn blir samma lägenhet för trång. Men är inte detta ett särdeles stelbent betraktelsesätt. Det sägs ju ingenting om bostadens beskaffenhet, inte heller om de fyra personerna.

Går man runt litet grand och tittar efter hur folk har inrättat sig i sina bostäder, finner man snart bekräftelse på att frikostigheten endast är skenbar. Det är så mycket av allt det familjen vill göra och gör som det inte finns plats till eller som leder till friktioner mellan familjemedlemmarna. Har skolbarnen var sin plats att läsa läxorna på? Barnen är ofta av olika kön och nästan alltid av olika ålder. Det betyder att de har olika intressen och befinner sig på olika stadier i sin utveckling. Finns det utrymme för alla lek-

Förmassning av standardlägenheter på och bredvid varandra. Även själva landskapet är präglad av betong och asfalt och den lilla natur som finns även den steril.

saker, flickans dockor och dockmöbler, pojkens stensamling, bilar och pappkartonger och mekano och akvarium? River inte pojken ner hela dockmöblemanget på parad när han blir arg och händer det aldrig att flickan matar ihjäl fiskarna när hon skall hämnas? Finns det plats för hemligheter och hjärteangelägenheter och hur går det då den ena blir sjuk och behöver vara ifred? Bör inte förresten pojkar och flickor skiljas åt redan i fem, sexårsåldern? Är deras kamrater och tonårsumgänge välkommet hemma? Tonåringar vill ofta vara ensamma och inte ha med den övriga familjen att göra och det skall familjen respektera. Det är inte bra om de alltid måste gå utomhus för att träffa sina kamrater.

Men hur är det för de vuxna då, för föräldrarna? Ja, är det inte ofta så att den ena av dem har en massa saker för sig, som den andra kanske tycker är fåniga eller inte begriper sig på — det behöver inte betyda någon som helst schism i familjen för det. Far kanske har någon hobby på kvällarna som kräver mycket utrymme. Han kanske vill hålla på och dona och mecka med sina fiskegrejor, han har en frimärkssamling, som förvisso inte tål genomluftbara lägenheter, han kanske framkallar och förstorar hemma, han kanske tycker illa om radio och TV och vill läsa i stället. Men det vill inte den andra. Vart skall han då gå och läsa? Och Mor har ju en massa sysslor som hon måste utföra vare sig hon vill eller inte, sånt som hör till hemmets och familjens skötsel, strykning och lagning, hon kanske tycker det är roligt att baka eller konservera mitt i den färdiglagade matens tidevarv. Allt kräver mycket utrymme, mycket mer än familjen har till sitt förfogande. Två personer per rum, var det. Blir det inte för ofta gräl, och gnäll och sura miner, när kraven på anpassning blivit större än förmågan till anpassning? Många drar ibland med sig trötthet och besvikelse hem från jobbet. Då måste bostaden vara det hem där den trötta kan vila ut.

Näst efter Finland har Sverige den lägsta hyresstandarden i Västeuropa. Redan i Danmark är de större bostäderna vanligare än här hemma och den engelska industriarbetaren och tjänste-

mannen har sällan mindre än tre sovrum och dessutom oftast en liten bit egen trädgård. Det är egendomligt att vi i Sverige, som är ett av de rikaste länderna i världen, bor så trångt. Det är egendomligt att vi nästan uteslutande siktar in oss på en hög teknisk standard men inte insett att utrymmet i bostaden är lika viktigt om inte viktigare.

Det är också egendomligt, att trots att vi har en mängd fina exempel på s. k. offentliga byggnader, nya kyrkor, skolor, bibliotek, ja, det finns bostadsområden också som är fina, där t. ex. gatan och torget återinförts, som allt når upp till internationell standard, så är så mycket av vår bostadsarkitektur så enastående trist och enahanda. Det är precis som om en hel del husritare tyckte det var ointressant att rita bostäder åt sina medmänniskor. Kanske det är så och kanske det beror på att de är snärjda i bostadsstyrelsens paragrafsnår.

Många är överens om att vår bostadsstandard beträffande utrymmet inte är tillräcklig. Men av anledningar, som förmodligen är alltför tilltrasslade att här gå närmare in på, så har arkitekternas nydanande pionjärbete och nya värderingar liksom alldeles kommit av sig; om det nu är nästan hopplöst att nydانا hela formen på bostaden därför att man inte får rita si eller så för en massa paragrafers skull, så tycker man att åtminstone någon skulle ha haft kraft nog att riva uti hela byggnadsförordningen och rita en alldeles ny sorts bostad och sedan sätta igång och bevisa, att den bostaden är bättre än den sort vi nu har. De officiella organens paragrafer har vi för länge sedan vuxit ifrån. Från dem kommer inga nyheter, inte från bostadskommittéer heller. Nyheter kommer från den enskilde som sätter sig ner och tänker.

I stället har bostaden blivit ett slagfält för sociologer och socionomer, ingenjörer, byråkrater, tidsstudiemän, som tror att husmödrar kan styras med hålkort eller är hålkort, trivselstuderande, som tror att trivsel bara beror på antalet hushållsmaskiner och tapetfärg, frågeformulärer och intervjuare, som knappast vet vad de frå-

gar om, allt pappersmänniskor, som går omkring med ögonen slutna för livets väsentligheter. De mäter och mäter och får alla fram olika värden. Alla är de ute för sent ty de mäter ständigt den befintliga bostaden. De kan aldrig tänka in i framtiden. Därför har bostadsbyggandet blivit en empirisk vetenskaps försöksfält och de boende dess försökskaniner. Försöka duger — misstag kan ju alltid rättas till nästa gång vi bygger. Såvida inte andra misstag då begås i stället.

Den svenska bostadens utveckling mot sin nuvarande form eller plan har i vissa stycken gått längs en ganska slingrig väg. Man kan se det på de förändringar det svenska köket undergått de senaste fyrtio, femtio åren. I bondgårdarna låg oftast köket mot norr eller öster och valet av väderstreck var naturligt: det rum där maten förvarades fick inte ligga mot söder- eller väster-solens värme. Vanan satt i då allt fler började bosätta sig i staden, såvida inte köket liksom andra utrymmen i bostaden orienterades efter gatorna. Man ville ju ha de fina rummen mot gatan och denna värdering var viktigare än väderstrecken. Men i industriarbetarnas egna hem, vilka som fristående hus kunde orienteras nästan hur som helst, satt vanan i. Det framgår bland annat av arkitekten Per Olof Hallmans protester mot detta. Redan 1918 påpekade han att köket i egnahemmen var ett så kallat bostadskök, dvs. begagnades till mer än bara matlagning och måltider och följaktligen hade utrymme för att bara vara i, vara i tillsammans med familjen och andra, just på grund av detta inte borde ligga mot norr eller öster. Man skulle släppa in sol-ljuset i köket—vardagsrummet. Detta kloka påpekande, publicerat i Svenska Stadsförbundets tidskrift, förklingade ohört.

Det gick nämligen precis tvärt emot Hallmans önsksningar. Omkring 1930 började köken i stället bli allt mindre. De skulle bli en slags laboratoriekök, där husmodern utan att gå många steg kunde nå allt från diskbänk, kylskåp, spis till förvaringsutrymmen. För matlagningen fanns föga plats. Och detta långt före den djupfrysta och mer eller mindre färdiglagade matens tillkomst. Ännu mindre fanns det plats för någon

samvaro — köket var dessutom sekundärbelyst, dvs. saknade eget fönster — och trots att kylskåpen nu började göra sitt inträde i bostäderna för-lades köken mot de kalla väderstrecken för att hålla maten sval.

Anledningen till denna förminskning var inte bara detta att man betraktade matlagning som en blott och bart uppvärmningsprocess av vissa råvaror eller eventuellt till och med nedvärderade husmoderns arbete i köket. Den var dessutom moralistisk; det fick inte åstadkommas någon plats i köket för kökssoffan, ty då passade någon på att sova i den och det ansågs ohygieniskt. Men — kökssoffan var en kär klenod. Den hade snickrats av far eller farfar och den var tillverkad för att hålla i många generationer. Den tog man med sig då man flyttade till tätort och senare till staden. Och var skulle kökssoffan stå om inte i köket. Den var ju en symbol för just samvaron i familjen.

På senare tid har köket börjat växa till igen, så att det åter rymmer en matplats och i vissa fall litet mer samtidigt som det fulländats alltmer i praktiska och tekniska avseenden, resultat av mycket arbete från olika organisationer. Men fortfarande ligger många kök mot de tråkiga väderstrecken, trots att nu också frysboxarna börjar göra sitt intåg i köken.

Det har funnits andra fantasier eller fantastier. En av dem resulterade i det så kallade allrummet, ett rum nära köket, och i direkt anslutning till matplatsen. Namnet innebar att alla där skulle kunna göra allt mellan himmel och jord och detta på en gång. Det finns en rolig skildring av allrummet, ett kåseri av Red Top. Jag minns det inte exakt, men när tvätt och strykning, hobbybyggen, lek, radio, TV, läsläsning och umgänge med kamrater, grannar och goda vänner, som förvånande nog blev allt färre med tiden, när allt detta gjort sitt för nerverna började Far i huset stirrande rakt in i tvättmaskinens fönsterlucka att klaga på testbilden. Då förstod man att det var dags att resa mellanväggarna igen. Till och med katten fick eget rum. — Men de flesta kan inte ändra på sin miljö, de får ändra på sig själva i stället. Ibland är det omöj-

ligt och förresten har vi då blivit slavar under miljön i stället för att behärska den.

Man kan nu kanske tycka att man för att komma fram till dagens köksstandard och planering gått en väldig omväg. Jag säger inte detta för att vara efterklok — det är det så lätt att vara — utan därför att jag tror att berättelsen om köket illustrerar hur ofta rent moralistiska uppfattningar eller fördomar tillsammans med teoretiska spekulationer styrt bostadens planering. På sätt och vis är det naturligt att så skett: det svenska hushållet har ju på rätt kort tid ryckts upp med rötterna från landsbygden och transplanterats i staden. Det har inneburit inte bara att gamla värderingar och normer, som gällde på landet, förlorat hela sin giltighet. Det innebar dessutom vad bostaden beträffar en standardsänkning för gemene man, som vi ännu långt ifrån blivit fria från. Vi har kort sagt fått lov att börja om igen från början.

Samtidigt illustrerar dock vad jag sagt att det hittills har brustit i fråga om kännedomen om människornas vanor i bostaden, deras krav på bostaden, deras önskningar. Per Olof Hallman visste att köket var som ett familjens vardagsrum, följaktligen skulle det vara stort och soligt. Senare formgivning var däremot bara ett resultat av orealistiska spekulationer och teorier, där kunskapen saknades. Att köken nu förbättras bekräftar detta, ty bakom ligger just en mängd undersökningar och praktiskt arbete, varav en del kanske varit av mindre värde, men i så fall så småningom slagits ut av bättre.

Hur man än vrider och vänder på problemen finner man att det alltid är människokunskap som saknats, teoretisk lika väl som den där praktiska kunskapen som man ofta kallar sunt förnuft, då teorierna blivit fantasier med misslyckanden som följd. Utan en djupare utbildning kommer många arkitekter aldrig att kunna rita goda bostäder. De kan ju inte rita en form på det innehåll som hemmet skall vara utan att veta vad innehållet är.

Det är mig ständigt en gåta hur så många kan sätta sig ned vid ritbordet och rita den del av en bostad, som skall bli barnens utrymme, eller lekplatserna och friytorna utanför bostaden

utan att ha läst en rad barnpsykologi. Hade de gjort det skulle inga barnkammare längre ligga mot öster eller norr och inte heller köket, de två rum där barnen tillbringar större delen av sin dag inomhus. Då skulle alla lekplatser bli som de bästa är i Hälsingborg, med åtskillnad mellan de stora och små barnen, med bollplank, bygglekplatser, hårdgjorda ytor för trehjulingar, stora hav av sand att gräva i. Då skulle de inte som nu så ofta bli en futtig liten sandhög på några kvadratmeter en bit från en garagednå eller en trafikled. Då skulle där få finnas bygglotsar och lådor, plankor och skyddande vrår för de spännande lekarna så som barn vill leka dem. Arkitekter brukar ju ofta besöka byggnadsplatser. Men de måtte inte se vilka underbara skapelser barnen åstadkommit med tegelstenar, plankbitar och de stora cementblandarnas sandhögar under lördag och söndag, då jobbarna är borta. Stora hus och vägar, slott och trädgårdar, fantastiska skepp, prydda med allsköns vackra stenar och plockade maskrosor. Så leker barn och så måste de få leka.

Man kan naturligtvis invända, att de barnpsykologiska rönen kommit fram först i vår tid. Ja, det är en sanning med modifikation: den amerikanske barnpsykologen Arnold Gesell började

Den egna trädgården kan hållas i en skala som barnen behärskar. Den är intim men också spännande.

sina studier av barn för snart en mansålder sedan och hans böcker äger i stor utsträckning sin tillämpning just på miljö. Redan 1925 stadsplanerades det amerikanska villasamhället Radburn enligt modern terminologi trafikfredat och barn har det funnits i alla tider för dem som velat hålla ögonen öppna och observera dem. Det är tur att vi sent omsider upptäckt att det finns barn, som också behöver miljö och som också har krav på den. — Vad finner man i stället för den rika variation på miljön som alla de oändliga mängder individuella individer som bor i den kräver och borde få? Man finner att huvuddelen av bostadsarkitekturen är slentrianmässig. Likadana höghus i stort sett överallt, allt större och större med standardiserade bostäder staplade bredvid och ovanpå varandra, standardiserade fack, där vi kryper in och tillbringar en så stor del av vårt liv. Man ställer sig åter och åter den frågan om det är ointressant att rita bostäder eller om det är paragrafer och förordningar som totalt tagit död på allt initiativ att åstadkomma bostäder åt folk som är varandra olika. Demokrati kan betyda likställdhet, jämlikhet i den betydelsen att vi alla har samma människovärde. Det betyder inte likhet i betydelsen brist på individualitet. Kanske skulle det bli bättre om byggnadsnämnderna deltog i ett tidigare stadium av arbetet än nu. Det skulle betyda kontakt med andra än kontorspersonalen och kolleger för arkitekterna. Kanske skulle också då de byggnadsnämndsledamöter, som nu inte kan läsa ritningar och planer tvingas att lära sig detta. Om inte byggnadsnämndernas ledamöter kan läsa planerna ordentligt, som de skall bedöma, så följer med naturnödvändighet att de väljer det sämsta bland alternativen; de begriper ju då inte finesserna. Då fungerar inte heller ett av det demokratiska samhällets instanser.

Det kan tänkas att bristerna i bostadsplaneringen och i förortsplaneringen beror på ett så enkelt faktum som att man inte satt upp något mål att sträva efter. Tittar man i broschyrer och pamfletter från tiden omkring 1930 och därefter, finner man att alla är rörande eniga om att bostadsstandarden skall höjas. Den har också höjts

— biologiskt och tekniskt sett — men den enskilda bostaden är liksom bostadsområdena som helhet tagna socialt sett mer utarmade än de förkättrade stadsdelarna från slutet av 1800-talet. Så mycket har jag sett av fattigkvarter i Sverige och utomlands att jag vet att är det något som finns där så är det gemenskap. Men varför måste höjd standard betyda farväl till mänsklighet? Vi har fått rostfria diskbänkar, centralvärme och badrum och många av oss börjar njuta av det tredje rummet, men vi har nästan ingenstans att vara tillsammans med varken familjen eller goda vänner, varken inomhus eller utomhus. När vi stänger dörren till vårt rostfria badrumsförsedda standardfack, stänger vi också dörren mot våra medmänniskor. I Södern finns gatan kvar som ett bostadskvarterets vardagsrum, men vart kan vi nordbor ta vägen utan att bli djupfrysta? Ibland kan inte ens barnen, som ju ändå har en avundsvärd förmåga att komma förbi hinder, få kontakt med varandra därför att de ingenstans har att leka, utan att trampa ned skrytosorna och paradgräsmattorna. De får inte följa med mamma till tvättstugan och överallt är det bilar, stillastående, åkande, ilsket tutande, precis som om barnen skulle reagera för ett bilhorn.

Vi måste ha en målsättning både för miljön inomhus nu när vi snart kan börja skymta det fjärde rummet och för miljön runt bostäderna, ett mål, som grundar sig på kännedom om familjen, en önskan att vårda familjen, kalla det gärna människokärlek. Det kanske inte är riktigt att bara addera det fjärde rummet till de övriga tre, kanske kunde i stället den större ytan användas på ett bättre sätt med helt annorlunda rum, t. ex. små sovhytter för barnen. Då kanske det skulle kunna bli tre små rum i stället för två större utöver vad vi i dag har i bara två rum och kök. Vi kan kanske knapra ännu en bit från det som kallas vardagsrummet — men som är och skall få vara familjens fina rum och lägga den biten till köket, eftersom vi ju är betydligt mer i köket än i vardagsrummet, dvs. de flesta av oss, som vill ha det fint och litet högtidligt ovanför vardagen i just vardagsrummet. De rum, där vi

vill vara i fred kan göras rätt små, t. ex. de rum dit vi drar oss tillbaka, då vi är trötta eller sover eller är ledsna, men gemenskapens rum måste tas till litet mer.

Låt oss försöka skapa en bostad som rymmer både gemenskap och privatliv. Den skall rymma även vardag och finhet. Det är inte alltid vi orkar dra in barnens glädjeämnen och bekymmer med skolan eller olyckliga förälskelser, fars problem på arbetet eller mors gräl med grannfrun och blanda allt detta huller om buller. Alla drar vi med oss så många olika upplevelser från så många olika situationer. Visst skall vi underlätta för familjen att vara tillsammans, men vi skall respektera att vem som helst av oss kan ha behov av ensamhet också.

Det finns också en mängd underlåtenhetssynder, brister då man ser till hela ansamlingen av bostäderna, till bostadsområdena. Då vi stänger vår dörr stänger vi ute all gemenskap. De där förevändningarna att söka kontakt med grannarna via ett paket margarin eller några deciliter vetemjöl är kanske lätta att komma på men det är inte alltid så lätta att utveckla till verkliga kontakter och verklig vänskap. Hur skall man förresten veta om det är fru Andersson mittemot eller fru Persson snett till höger vi skall ringa på hos och låna, när vi aldrig sett dem annat än som hastigast i hissen? Vi har liksom inte haft chansen att studera dem och se efter om de verkar trevliga. I snabbköpet har vi ingen möjlighet till varaktigare kontakt; där gäller det ju bara att vara snabb annars är vi i vägen för andra. Det är en himmelsvid skillnad mellan ett snabbköp och den gamla sortens diversehandel. De som tog bort den glömde att ge oss något annat i stället. Här har vi åter stött på den vanliga svenska förväxlingen av effektivitet och lycka; åter ett kvantitetstänkande i stället för ett kvalitetstänkande.

Då har den som bor i eget hem eller radhus så oändligt mycket lättare att få kontakt med grannarna — om de vill. Bara trädgården är ju full av förevändningar, blommorna vill inte växa, det regnar alldeles för mycket i sommar och det regnar alldeles för litet i sommar och vad heter

egentligen de där buskarna som ni planterat där. Om inte annat hjälper så klättrar snart ungarna över staketet in till grannen och så har de jagat bort vår blyghet.

Att bygga bostadsområden fulla med höghus, ge de boende den vanligaste närhetsbutiken och en skola för lågstadiet — då man är på det frikostiga humöret — och sedan vända alltihop ryggen, det tror jag är rekord i nonchalans mot sina medmänniskor. Där borde i stället fältet vara fritt för en mängd kompletterande miljö för både barn och vuxna, för unga och gamla. Men det egendomliga är att så snart sådan miljö, fritidslokaler, samlingsrum eller vad de heter, när sådana kommer till så blir det antingen den där lyxiga, kvasimodernistiskt inredda restauranten för familjelunchen, ni vet, där man knappast vågar andas, så fint är det, eller någon slags hobbylokal där man måste bygga modellflygplan eller snickra hangarkryssare. Det kunde ju finnas något mellanting, en lokal där inga förmyndare har bestämt användningen utan kvarterets befolkning själva finge göra det. Något som duger för syjuntan och föreningen Vargarna lika väl som för kvarterets schackklubb, där man kan dricka en kopp kaffe lika väl som fylla femtio år, och allt i former man själv vill välja. Det finns uppenbarligen de som anser att bara folk avvecklats ur bostadskön så är allt bra. Det är inte alltid detsamma som att bo. Det finns också de som fullständigt struntar i kritik och anmärkningar. Men vänta bara, en dag har vi möjlighet att flytta ifrån betongslummen — allihop. I stället för att strunta i kritiken borde väl för övrigt byggarna komma tillbaka efter ett, två och tre år och så vidare för att rätta till sina misstag och göra de förändringar och tillägg som kan behövas därför att befolkningen kanske ändrats sedan den flyttade in. Behoven kommer ju att förändras i takt med tiden.

Varför byggs för övrigt bostadshus i betong? De behöver inte stå i femhundra år. Jag tror inte ens våra barn vill ha dem.

Det är synd att då det ritas för människor och någonting glöms, så är det alltid människan som glöms.

Forts. i nästa nr, sept.